

Nesiba, Jiří

Ideové zdroje "revoltujícího" myšlení na západě v 60. letech 20. století

Studia historica Brunensia. 2010, vol. 57, iss. 2, pp. [153]-173

ISSN 1803-7429 (print); ISSN 2336-4513 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115336>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JIŘÍ NESIBA

IDEOVÉ ZDROJE „REVOLTUJÍCÍHO“ MYŠLENÍ NA ZÁPADĚ V ŠEDESÁTÝCH LETECH 20. STOLETÍ

Abstract

Author in the text presents the diskurs of „Revolting thinking“ of the Sixties. This diskurs is based on specific western intellectual environ. Left western intellectuals, inspired by marxism, created new methodological concepts in describing modern west society as existentialism, structuralism, Frankfurt school, engaged sociology or conflict theory. These trends inspired during the time of sixties in 20th century mostly the students, who participated in various demonstrations against the west capitalist regimes and against consumerism.

Key words

Revolting thinking of the Sixties, student's protests, engaged sociology, neomarxism, existentialism, sociological conflict theory

Doba šedesátých let 20.století na Západě má některé specifické rysy, které ji odlišují od předchozí i následující dekády v několika ohledech. Nejenom v politických souvislostech (dokončená dekolonizace třetího světa, vyhrocení Studené války v Berlíně či na Kubě, počátek konfliktu ve Vietnamu), ve svérázném kulturním vývoji (zrod nové filmové, literární či hudební popkultury) a sociálních aspektech západní společnosti (zrod masových prvků, vrchol sociálního státu, zrod konzumerismu), ale také specifickou intelektuální veřejnou debatou, pro které se zažil název „myšlení šedesátých let“.¹

¹ V americké kultuře tuto dobu vymezuje termín *The Sixties*, který zahrnuje nejen politické ale hlavně kulturní události celé západní společnosti, jak dále uvidíme tomuto se přibližuje ve francouzském prostředí termín „*Pensée 68*“, v českém jazyce používám nejvhodnější termín „*myšlení šedesátých let*“.

V rámci tohoto myšlení šedesátých let představím jeden moment, který byl jedním z nejpodstatnějších prvků celé debaty té doby. Jednalo se o radikální požadavky na změnu charakteru politiky, kultury či umění, tyto požadavky se nesly v duchu osvobození jedince od společenských a politických norem tehdy se formující konzumní a masové společnosti za Západě. Někteří aktéři této debaty požadovali radikální rychlé změny ve struktuře celé západní společnosti. Proto tento typ myšlení nazývám jako tzv. myšlení revoltující.

V šedesátých letech se převážně na Západě projevilo ojedinělé „masové“ propojení intelektuálních filosofických konceptů s myšlením a chováním velké části angažovaných občanů, a to převážně studentů, kteří pod vlivem inspirace levicových kritických myšlenek o problémech západní kapitalistické společnosti vystupovali veřejně proti státním institucím (vládám, úřadům, univerzitám, armádě), ale i v obecném pohledu proti konzumnímu způsobu života středních vrstev a celé západní společnosti. V tomto bodě lze tak najít určitý jednotící diskurz tzv. **revoltujícího myšlení** šedesátých let², kritika západní poválečné kultury a politiky, pro kterou je podle tehdejších kritiků charakteristické, že lidé jsou klamáni v možnostech své svobody, a jsou ovládáni složitě prohlédnutelnými společenskými normami a zájmy.³

Podle některých historiků, nemůžeme pochopit dobu aniž bychom pochopili diskurz v historii, dokud neporozumíme jazyku, s jehož pomocí lidé myslí, hovoří a rozhodují. Vysvětlení toho, k čemu došlo proč, plyne z myšlenek a pojmů vyjádřených slovy, jež jsou typická pro danou dobu.⁴ A tento přístup je cílem této stati.

Tento článek si klade za cíl představit některé tyto koncepty myšlení šedesátých let, které nazývám revoltujícím myšlením. Stať si neklade za cíl snahu po celkovém hodnocení zkoumané doby, všímá si některých pramenů, které v souladu s dobovým politickým požadavkem vyzývají k odmítnutí autorit, tradice či zažitých kulturních prvků.

² Diskurz používám ve významu, který tomuto termínu dal dále uváděný francouzský filosof Michel Foucault, který tímto termínem myslí jazyk doby, který se pohybuje v určitém časovém vymezeném prostoru, v širším kontextu jde o jistý způsob chápání a porozumění nějakého časového úseku v historii, srov. F o u c a u l t , Michel: *Diskurz, autor, genealogie*. Praha 1994.

³ Často byla od šedesátých let reinterpretována koncepce Karla Marse o tzv. falešném vědomí (tedy v Marxově podání je falešné vědomí ideologií, kterou vládnoucí třída zastírá se pravé zájmy, aby se udržela u moci a kontroluje tak ovládané třídy), které bylo ztotožňováno s kapitalistickou koncepcí konzumerismu a masové společnosti, kdy blahobyt byl vnímán jako náhražka přirozené lidské svobody.

⁴ H o b s b a w m , Eric: *Globalizace, demokracie a terorismus*. Praha, 2009, s. 45.

Některé z myšlenek šedesátých let se ukázaly pro společnost jako naivní a tyto koncepty do budoucna ovlivnily jen okrajovou část společnosti (hnutí hippies, kontrakultura, požadavky na absolutní přímou demokracii), některé se naopak ukázaly jako naopak velmi přínosné – počínaje kritikou rasových, genderových a uměleckých předsudků, požadavkem na větší politickou angažovanost občanů či důraz na ekologické aspekty lidského jednání.

Používám termín „revoltující myšlení“ v takovém významu, kdy společensky angažovaný intelektuál svojí kritikou společnosti vyzývá k radikální a náhlé změně charakteru myšlení celé společnosti. Tento postoj se objevoval v šedesátých letech od požadavků marxismem ovlivněné interpretace historie a metodologie historických věd, až např. k novému pojetí sociologie a psychologie využívající poznatky psychoanalýzy. Ve stati citovaní intelektuálové svoje názory opírali o pozorování, které prezentovali jako nový způsob poznání společnosti, které bylo podle nich radikální na rozdíl od metod předchozích teoretiků, kteří neprohlédli sociální vztahy omezující svobodu člověka. Základním charakterem revoltujícího myšlení tak zůstává fakt, že intelektuálové preferují radikální odsouzení k svému myšlení nekonzistentních názorů, požadují revoltující změnu pohledu na fungování společnosti.⁵

V šedesátých letech se této definici blížili filosofové a sociologové formování levicovými názory, které byly často v rozporu s ideovými doktrínami komunistických stran jednotlivých západních zemí. Názory se opírali o původní Marxovy koncepty tzv. mladého Marxe,⁶ o psychoanalýzu, o nové metodické přístupy poválečné sociologie zkoumající masovou společnost. Tímto způsobem tak reagovaly v šedesátých letech na dobu uvolňování společenských a kulturních bariér a dokázaly vytvořit prostředí, z kterého vzešlo následně revoltující západní hnutí známé svými manifestacemi proti válce ve Vietnamu, proti západnímu politickému establishmentu či proti cenzuře v kultuře.

⁵ Vývoj paradigmat vědy má postupnou fázi, kdy se hromadí rozpory uvnitř protichůdných interpretací, které pokud nejdou vysvětlit revolučně změni celé paradigma, toto platí u exaktních věd v jejich vývoji, jen zčásti úspěšné pokusy revoltujícího myšlení o nové uchopení společenské reality tento trend v humanitních vědách nepotvrdily, srov. K u h n , Thomas, Samuel: *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Berkley 1962, v češ. K u h n , Thomas, Samuel: *Struktura vědeckých revolucí*. Praha 1997.

⁶ V rámci Marxova myšlení jsou považovány za tzv. mladého Marxe filosofické koncepty a díla, které napsal Marx v době svého rozchodu s německým idealismem začátkem 40. let 19. století a před počátkem práce na svém největším díle *Kapitál* od padesátých let 19. století.

I. Co je „myšlení šedesátých let“?

Tzv. „myšlení šedesátých let“ má svoje historické vymezení v kritice tehdejší kapitalistické západní společnosti. V šedesátých letech na Západě se nastupující generace intelektuálů snažila o vlastní metodologický přístup a nové koncepty popisu společnosti v souladu s dynamickými celospolečenskými změnami (strukturalismus, existencialismus, angažovaná sociologie, Frankfurtská škola). Ve zjednodušené podobě můžeme právě tyto intelektuální směry nazvat podstatou myšlení šedesátých let.

V obecnějším a širším vymezení musíme ale vzít v potaz i celospolečenskou reflexi těchto nových konceptů a myšlenek. Lidé byli konfrontováni s novou politickou a sociální realitou, ke které se vyjadřovali často pomocí pouličních protestů, manifestací a demonstrací. Tato nespokojenost společnosti byla také odrazem dlouhodobé levicové kritiky společenského uspořádání.⁷ V poválečném vývoji neexistuje paralela s podobnými masovými hnutími, kdy by lidé formou legitimního politického protestu nesouhlasili s politickým systémem, v kterém žili.⁸

Motivů a důvodů pro nespokojenost občanů bylo tolik, kolik nejrůznějších hnutí, jako mluvčích pro specifické záležitosti, vznikalo (v otázkách politiky, kultury či umění). Poprvé se tato kritika objevuje ve světě kultury a intelektuálních debat v padesátých letech, poté se tato kritika na veřejnosti přelila do kritiky konkrétních událostí, jejímž výrazem byly bouřlivé šedesáté léta. Kritiku společnosti lze dohledat ve filosofických a sociologických studiích té doby kritizující masovou a konzumní společnost. V šedesátých letech na Západě se stávaly populární ideje, které byly ke stavu společnosti velmi kritické.⁹

⁷ Velmi výstižně popsal levicovou marxistickou kritiku společnosti jako ideologickou formu politického boje Raymond Aron, srov. A r o n , Raymond: *L'Opium des intellectuels*. Paris 1955. V češ. A r o n , Raymond: *Opium intelektuálů*. Praha 2001.

⁸ Paradoxní situací ale zůstává otázka, i přes masovou účast na nejrůznějších manifestacích, happenincích či demonstracích, sociologové hodnotí, že právě od šedesátých let klesá míra politické participace občanů, ať se měří účastí u voleb, členstvím ve stranách či návštěvností politických meetingů. Od šedesátých let také klesá občanská účast v na činnosti dobrovolných asociací (komunálních, profesních, církevních), srov. P u t n a m , Robert D.: *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York 2000.

⁹ Podobným způsobem bylo i myšlení šedesátých let představeno např. v publikaci Geralda Howarda, který cituje z děl intelektuálů tehdejší doby (Ch. W. Mills, Norman Mailer, Tom Wolf, M. McLuhan ... aj.) a hledá od textů v tehdejší sociologii až po náměty u divadelních her či filmů, co bylo pro dobu šedesátých let tak výjimečné a podstatné, srov. Howard, Gerald (ed.): *The sixties: art, politics and media of our most explosive decade*. New York 1991.

Protest proti stavu západní společnosti nacházel odezvu především v univerzitním studentském prostředí, kde nová generace studentů nezatížená poválečným dědictvím svých rodičů otevřela diskusi nad, do té doby, tabuizovanými tématy o dědictví fašismu, ideologického myšlení a totalitární společnosti. Studenti dávali za vinu předchozí generaci, že konzum a kapitalismus jsou pokračováním určité moderní racionální ideologie svazující svobodu člověka.¹⁰

Protesty a občanské nepokoje se nesly v duchu kritiky celé moderní společnosti, jejíž politické mechanismy se podle protestujících příliš vzdálily od názorů běžného občana. Impulzem k nepokojům bylo to, že v šedesátých letech se uvolnily, ve srovnání s léty padesátými, bariéry v kultuře, v politice.

Podle příznivců tohoto uvolnění mizela rigidní sociální hierarchie, respekt k autoritám, tabuizovaná témata rasismu se stávala obecnou debatou. Navíc uvolněná etiketa chování a oblékání, kdy ve srovnání s léty předcházejícími a léty následujícími dělá z let šedesátých něco výjimečného.

Podle některých historiků svět byl zasažen vlnou nového myšlení, nové kultury. Nejednalo se ale o žádné sjednocování na bázi politiky, ale na bázi myšlenek a kultury, které se staly pro mladou generaci univerzálními hodnotami.¹¹

Lidé požadovali ve spojení s dělnickými odbory lepší podmínky pro pracující třídu, současně s často naivním požadavkem na rozšíření politické moci pro co nejširší okruh občanů. Tento charakter požadavků byl velmi internacionální a jednotlivý vůdcové hnutí navzájem koordinovali své požadavky a protesty.

Ať se jednalo o požadavky na větší podíl občanů při demokratickém rozhodování (angl. *participatory democracy*, něm. *Mitbestimmung*), nebo samosprávu (angl., fr. *autogestion*, něm. *Selbstverwaltung*), hlavní požadavky hnutí směřovaly k získání a rozšíření práv občanů. Cílem měla být změna řídicích a rozhodovacích struktur v politických, hospodářských, sociálních a kulturních institucích, obecně tedy otázka větší svobody.¹²

¹⁰ Největší ohlas na nebezpečí moderní racionality a její spojení např. s nacismem měly kritické myšlenky sociologů tzv. Frankfurtské školy, srov. A d o r n o , Theodor W. – H o r k h e i m e r , Max: *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*. Amsterdam 1947. V češ. A d o r n o , Theodor W. – H o r k h e i m e r , Max: *Dialektika osvícenství*. Praha 2009.

¹¹ Srov. G l i c h e r - H o l t e y o v á , Ingrid, *Hnutí '68 na Západě, Studentské bouře v USA a západní Evropě*. Praha 2004, s. 18.

¹² M a r w i c k , Artur: *The Sixties, Cultural Revolution in Britain, France, Italy and the United States, 1958–1974*. Oxford 1998; H a l b e r s t a m , David: *Černobílé desetiletí. Padesátá léta a Spojené státy*. Praha 2002; J u d t , Tony: *Poválečná Ev-*

Jednotlícím prvkem mezi jednotlivými hnutími bylo, že se protesty neousouřily jen na konkrétní vládu, ale spíše obecně na všechny politické systémy. Proto jako alternativa k ustáleným politickým stranám a vládám se protestující studenti a dělníci obraceli k inspiraci jednak ke klasikům marxismu-leninismu nebo trockismu, ale také k filosofům existencialismu, strukturalismu či Frankfurtské školy. Nejradikálnější požadavky se týkaly systému vlády participační demokracie bez politických stran, v některých případech vedoucí až ke zrušení soukromého vlastnictví. Revoltující studenti a intelektuálové tak raději důvěřovali teoretickým myšlenkám Lenina, Che Guevary či Mao-Ce Tunga, než osvědčeným konceptům demokratické společnosti. Tyto myšlenky vzešly jako určitá módní záležitost mladé generace středních vrstev.¹³

Protesty s sebou nesly pozitivní důsledky ve vzniku nových hnutí, které přetrvaly dodnes. Hnutí šedesátých let tak stálo u zrodu environmentálního hnutí a vzniku organizací ekologického charakteru upozorňující na ničení planety, které začalo mít globální charakter a oprávněnost těchto obav byla poprvé podložena vědeckými důkazy, v nichž byly popsány chmurné

ropa, Praha 2008. Citlivost tématu ukazuje, že někteří autoři oceňují otevřenost revolty šedesátých let vůči budoucímu vývoje, kdy novou generaci spojovali s optimismem a považovali ji za předstupeň demokratičtější uspořádaného světa, srov. T o f f l e r , Alvin: *Šok z budoucnosti*. Praha 1992, zatímco jiní vyčítají kultuře šedesátých let to, že byla jen kulturou hedónismu, experimentu, touhou šokovat. Snahou bylo vymanit se z masové tradiční společnosti let předcházejících. Touto cestou se ale jen trh transformoval a přijal novou kulturu jako druh zboží určené pro novou cílovou skupinu. Kultura se sama nazvala „kontrakulturou“, ale tak se odsoudila do začarovaného kruhu neustálých revolt, až samu sebe vyčerpala, srov. B e l l , Daniel, *Kulturní rozpory kapitalismu*. Praha 1999, s. 61–68, nebo P i e r r e , Michel: *1960/1970, Les temps changent*. Paris 1999.

¹³ Na základě sociologických údajů, jež dosvědčovaly vzrůst kupní síly obyvatelstva a téměř úplné zevšeobecnění standardního konzumu, lze tvrdit, že chudoba i bohatství ze společnosti zmizelo a stále další vrstvy se staly součástí šťastné střední třídy, srov. K e l l e r , Jan, *Vzestup a pád středních vrstev*. Praha 2000, s. 23. Navíc v době šedesátých let vrcholila v západních společnostech první vlna teorií modernizace. Zároveň lze dobu nepokojů šedesátých let vysvětlit jako dobu krize tzv. první modernity v postindustriální společnosti, srov. Srov. K e l l e r , Jan: *Teorie modernizace*, Praha 2007, s. 44–58. Podle ekonomické interpretace se doba šedesátých let vyznačuje změnou mezinárodního systému ekonomických vztahů mezi jednotlivými státy, které přímo zasáhly většinu obyvatel západního světa, kdy od 60. let nastával ústup státu a na jeho místo se dostával trh. Přístup k novým produktům měl za následek explozi kapitálových toků. V této době byly položeny základy fúzí velkých společností, z nichž postupně vznikaly globální nadnárodní firmy, které začaly lobbovat u národních vlád pro větší liberalizaci ekonomického systému a menších pravomocí státu při regulaci trhu. Srv. H e r t z o v á , Noreena: *Plíživý převrat, globální kapitalismus a smrt demokracie*. Praha 2003, s. 44.

dopady průmyslového rozvoje na životní prostředí.¹⁴ Protesty šedesátých let vedly také k větší toleranci v otázkách barvy pleti, např. mnoho studentů černé pleti mohlo nastoupit ve Spojených státech na studium univerzity díky této veřejné debatě. Protesty přinesly debatu o rovnosti pohlaví a vznik feministického hnutí.¹⁵

Abychom myšlení šedesátých let pochopili, musíme rozebrat a představit díla, která inspirovala studenty k pocitu nespokojenosti se stávajícím stavem společnosti. Tato filosofická díla prezentovala nedokonalost demokratického systému tak, že sociální realitu popisovala jazykem, kdy jedinec s občanskými právy přestal být plnoprávným občanem, ale je považován za omezenou atomizovanou jednotku v masové společnosti. Často byl pro označení člověka používán lakonický termín „subjekt“.

Intelektuálové kritizovali, že člověk je zmanipulován a ovládán vnějšími společenskými prvky, jako tzv. epistemé (Foucault), písmem (Derrida, Barthes), institucemi (Sartre, Bourdieu), konzumem (Mills, Marcuse, Fromm) či alespoň neosobní racionalitou (Lacan, Frankfurtská škola). Moderními se stala existencialistická filosofie, probudil se zájem o dílo France Kafky, otevřela se diskuze nad marxismem a freudismem, citlivě se sledovaly události, které nabourávaly ustálené politické mocenské napětí studené války (kubánská revoluce či kulturní revoluce v Číně).

¹⁴ Jednou z prvních ekologických aktivit vzešla z akademického prostředí, kde bylo převážně v USA prováděno exaktní měření, nejenom ničení planety průmyslovou a chemickou výrobou, ale např. i zkouškami atomových zbraní, kdy nejvarovnějším signálem byly zkoušky v tichomořském atolu Bikini v roce 1954, ekologické podněty přinesla Rachel Carsonová (1907–1964), srov. C a r s o n , Rachel: *Silent spring*. Boston 1962. Podněty a upozornění na možný rizikový vývoj planety přinesly i alarmující demografické ukazatele poprvé publikované koncem šedesátých let, srov. E h r l i c h , Paul Ralph: *The Population Bomb*. New York 1968. Tyto iniciativy vedly počátkem sedmdesátých let k založení tzv. Římského klubu, který se stal první ekologickou platformou informující o možných negativních dopadech průmyslové výroby na životní prostředí, srov. M e a d o w s , Daniel and Col: *Limits of Growth*. Boston 1972. V češ. M e a d o w s , Daniel a kol.: *Meze růstu*. Praha 1996.

¹⁵ V americkém prostředí už počátkem šedesátých let vystupovala za práva žen psycholožka Betty Friedanová (1921–2006) se svojí stežejní knihou *Feminine Mystique*, srov. F r i e d a n , Betty: *The Feminine Mystique*. New York 1963. V češ. F r i e d a n o v á , Betty: *Feminine Mystique*. Praha 2002. Poprvé nastolila otázku práv žen nejen v oblasti práva, zaměstnání, rodinného postavení a rovných příležitostí. Ve francouzském prostředí o několik let dříve otázku rovnosti pohlaví představila Simone de Beauvoir (1908–1986), srov. B e a u v o i r , Simone de: *Le Deuxième Sexe*. Paris 1947. V češ. B e a u v o i r , Simone de: *Druhé pohlaví*. Praha 1966. Její heslo *žena se ženou nerodí, ale ženou se stává*, se stalo heslem celého feministického hnutí.

Uvedené nové koncepty inspirující společenské hnutí nespokojenosti často i metodologicky kritizovaly neosobní charakter poválečné společnosti.¹⁶ Jako univerzální metoda, jak moderní společnost analyzovat, se nabízel kritika západní racionality vedoucí k neosobnímu institucionálnímu odcizení, a následně hledání „pravé“ svobody mimo rámec tradičních hodnot. Nová metodologie „šedesátých let“ tak znamenala i určitou proměnu humanitních věd.¹⁷

II. Marxismus a freudismus

Jak již bylo řečeno myšlení šedesátých let poukazuje na revoltu člověka proti společnosti, proti masové a konzumní kultuře, která se stala fenoménem západního světa od padesátých let.¹⁸ Jedním z nejvýraznějších prvků inspirace této kritiky bylo marxistické učení, které filosofové reinterpretovali na nové poválečné podmínky. Levicovní intelektuálové se inspirovali marxistickou filosofií a její dialektickou metodou, kterou zpracovali ve svých úvahách. Tyto nové proudy marxismu čerpaly z Marxovy filosofie jen některé koncepty, které mohly být využité pro popis poválečné společnosti, z níž koncept „odcizení člověka“ v masové moderní společnosti byl jedním z nejsilnějších motivů. Cesta revolty, jak takové odcizení překonat, se jevila jako přirozená. Intelektuálové si byli vědomi, že sociální podmínky se za osmdesát let od smrti Marxe radikálně změnily. Sociologové chtěli marxistickou teorii přepracovat, aby s ní šlo popsat i novou poválečnou dobu, kdy zásadní význam měla ve společnosti střední třída. Tak vznikly směry, které spojovaly marxismus s populárními filosofiemi jako byl existencialismus, strukturalismus či psychoanalýza.

V obecných rysech filosofové šedesátých let požadovali návrat ke studiu raných Marxovým spisů, kde hledali nové interpretace Marxovy kategorie odcizení a možnosti svobody jedince. Západní studentské prostředí

¹⁶ Dnes jsou připomínány práce ekonoma Johna K. Galbraitha o společnosti hojnosti, která vytváří bohatství, ale nedokáže řešit chudobu veřejného sektoru, srov. G a l b r a i t h , John K.: *The Affluent Society*. Boston 1958; o dva roky později politolog William Kornhauser upozorňoval na aspekty masové společnosti, která pod slupkou organizovanosti vytváří velké počty izolovaných lidí, kteří se stávají obětí politické manipulace, srov. K o r n h a u s e r , William: *The Politics of Mass Society*. New York: 1960.

¹⁷ O krizi identity sociologie např. srov. G o u l d n e r , Alvin: W., *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York 1970.

¹⁸ Tuto realitu masové společnosti vystihl nejpřesněji sociolog David Riesman (1909–2002), R i e s m a n , David: *Lonely crowd*. New York 1950. V češ. R i e s m a n , David, *Osamělý dav*. Praha 1968.

odmítalo marxismus prezentovaný etablovanými komunistickými stranami, které se politicky orientovaly na Moskvu. Institucionalizovaný komunismus byl často považovaný ze zneužití marxismu pro mocenský boj, kde se ztratil Marxův filosofický přínos k pochopení svobody člověka v moderní době.

Intelektuálové začali zkoumat převážně rané Marxovy díla jako byly *Grundrisse* z let 1857–1859, které Marx považoval jako přípravné rešerše a výpisky pro svoje hlavní dílo *Kapitál*.¹⁹ Stejnou pozornost přitahovaly i *Ekonomicko-filosofické rukopisy*, které si Marx vypisoval roku 1844, ale které byly publikovány až roce 1934.

Marx v těchto raných spisech rozpracovává koncept „odcizení“, které vnímá skrze postavení dělníka v kapitalistické společnosti 19. století. Marx popisuje v raných spisech společnost, která je založena na svobodném vlastnictví jako společnost nesvobodnou. Taková společnost podle něj kumuluje kapitál a vytváří tak ekonomickou nerovnost, z které plyne i nerovnost společenská. Podle Marxe se každý pracující stává pouze zbožím, jehož atraktivitu ovlivňují abstraktní ekonomické zákonitosti. Podstatou moderní společnosti se tak stává práce, která produkuje pracujícího.²⁰ Tento motiv odcizení se stal pro intelektuály v šedesátých letech velmi přitažlivým konceptem, jak popisovat moderní společnost.

Podle Marxe pracující se tak musí přizpůsobit trhu, a tak ztrácí svoji přirozenou „rodovou“ svobodu. Tím se člověk (jako pracující) odcizuje sám sobě. V takovéto společnosti je přirozeným důsledkem směny zboží následná směna lidí a tak člověk se stává pro společnost vždy zaměnitelným subjektem. Lidé pracují, aby mohl kupovat zboží, které jim umožní požitky, které produkuje sama společnost, jako odměnu za práci.²¹

Mimo kategorie odcizení byl Marx přitažlivý i svoji kritikou institucí a byrokracie. Byrokracie podle něj dělá ze svých formálních účelů obsah, a tak se dostává všude do konfliktu s reálnými účely, je nucena vydávat formální za obsah a obsah za něco formálního. Byrokracie je kruh, ze kterého se nikdo nemůže vymanit. Její hierarchie je hierarchie vědění. Vrchol se spoléhá na spodní kruhy, že se vyznají v jednotlivostech, kdežto spodní kruhy zase věří, že vrchol rozumí obecnému, a tak se navzájem klamou.²² Všeobecným duchem byrokracie je tak podle Marxe tajemství, mystérium,

¹⁹ Srov. M a r x , Karel: *Rukopisy „Grundrisse“, Ekonomické rukopisy z let 1857–1859*. I-III. Praha 1977.

²⁰ M a r x , Karel: *Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844*. Praha 1961, s. 63.

²¹ Kritika západního konzumerismu stavěla na Marxových tezí, že každý výrobek je vnařidlo, kterým výrobce bere na hůl kupujícího tím, že mu opatřuje požitek – in: M a r x , K.: *Ekonomicko-filosofické*, s.106.

²² M a r x , Karel: *Ke kritice Hegelovy filosofie práva*. Praha 1956, s. 272–273.

kteře chrání v sobě samé s pomocí hierarchie a navenek uzavřenou komparativností.²³

Marxistické myšlenky o odcizení jedince tak v šedesátých letech získaly novou podobu ve spojení s psychoanalytickým učením Sigmunda Freuda (1853–1939). Freud se v svých dílech zamýšlel nad vztahem společnosti a jedince a dospěl k přesvědčení o represí jedince většinovou společností. Freud tvrdil už ve třicátých letech, že společnost vzniká v okamžiku ze sdruženého úsilí většího počtu lidí sobě rovných, když se najde většina, která je silnější než každý jednotlivec a která udržuje proti takovým jednotlivcům spojenectví. A kultura se podle Freuda rodí v okamžiku, kdy si lidé kladou dobrovolně omezení pro své vlastní jednání – v rovině náboženské i politické. Společnost tak produkuje frustrované jedince, protože mu brání v projevech přirozených pudů.²⁴

III. Škola kritické teorie

Freudismus byl v 60. letech často spojen s interpretací Marxe, protože oba směry hovořily o represivní stránce společnosti vůči osamělému jedinci. Tento moment propojení psychoanalýzy a marxismu byl jedním z nejvýznamnějších prvků, které konstituovaly specifickou Frankfurtšskou školu, někdy též nazývané jako „škola kritické teorie“. Sociologové této školy nacházeli přímou paralelu mezi moderní společností a její racionalitou vedoucí k diktaturám typu fašismu či stalinismu.²⁵ Škola měla od 30. let několik fází vývoje, pro revolující myšlení šedesátých let je nejpodstat-

²³ M a r x , K.: *Ekonomicko-filosofické*, s. 44.

²⁴ Freud své analýzy vysvětluje jazykem psychologie, tak že lidé jsou v kulturní společnosti ohraničení morálními hranicemi, jež eliminují štěstí člověka, vybočuje-li toto štěstí ze společensky uznaných norem. Tyto hranice jsou ve společnosti kratší, než v soukromí jedince. Z toho automaticky vyplývá omezení jedince, což má za následek potlačení pocitu štěstí, neboť nastane situace jeho neuskutečnění. Ale není možné, aby lidé žili bez uspokojení svých potřeb. Touží po štěstí ale dosáhnout ho mohou jedině tak, že smíří-li se člověk s faktem o nemožnosti absolutního uspokojení svých potřeb a tím pádem maximálního prožitku s cílem pocitu štěstí, musí se v této situaci uskromnit a snížit nároky na tento lidský cíl, srov. F r e u d , Sigmund, *Nespokojenost v kultuře*. Praha 1998. V této souvislosti nemůžeme nezmínit také význam prací amerického psychoanalytika Wilhelma Reicha (1897–1957), který se v návaznosti na Freuda zabýval hranicemi společenských norem a byl i propagátorem výrazu „sexuální revoluce“, který byl mj. jedním z hesel „revoly“ šedesátých let, srov. R e i c h , Wilhelm, *The Sexual Revolution*. New York 1945.

²⁵ Srov. J a y , Martin: *The Dialectical Imagination: A History of the Frankfurt School and the Institute for Social Research 1923–1950*. London 1973; F r i e d m a n , Georg: *The Political Philosophy of the Frankfurt School*. New York 1981; v českém

nější tzv. třetí fáze vývoje představující především tři jména Erich Fromm (1900–1980) a Herbert Marcuse (1898–1979), částečně i Jürgen Habermas (nar. 1929).

Nejnámější tezi Ericha Fromma formulovanou v jeho nejznámější knize *Mít či být*²⁶ je kritika falešné existence západního člověka formou „vlastnění“ hmotných věcí výstižně charakterizovaná definicí „já jsem = co mám a co konzumuji“. Vlastnický modus existence je příkladně charakteristický pro tržní hospodářství a následných vztazích soukromého vlastnictví. Fromm dokazuje, že největší požitek konzumního člověka nespočívá v majetku samém, ale v majetnickém způsobu života.

Tento Frommův koncept vyplynul z jeho úvah rozpracovaných v padesátých a hlavně šedesátých letech v psychoanalytických studiích o možnosti svobody, který se projevuje v tzv. autentickém způsobu života. Vlastnění věcí je něco, co člověka znevolňuje, protože chce stále víc a podléhá tak vnitřní kontrole konzumerismu předem připraveného zboží. Naopak Fromm vyzdvihuje sféru duševního prožívání, tedy jak říká tzv. „bytí“, které se týká zážitků. Tyto zážitky nepodléhají konzumu ani zákonům trhu, jsou individuální, nelze si je pořídit penězi. Právě psychoanalýza byla pro Fromma metodou, jak proniknout do lidské psychiky a ověřit si nadřazenou hodnotu duševního bytí. Moderní průmyslová společnost se snaží podle Fromma omezit lidskou svobodu tím, že místo rozvoje duševního bohatství nabízí jen materiální vlastnění věcí. Zároveň, což je ale pro Fromma vážnější, skrze konzumerismus je člověk ovládán novými mechanismy sociální kontroly.²⁷

Lidé jsou podle Fromma ale konzumním životem frustrováni a trpí depresemi a jsou izolováni od svých přirozených potřeb. Nebezpečí tkví podle něj v tom, že izolovaný člověk si hledá náhradu za ztracenou duševní svobodu útekem k falešným vzorům. Z tohoto faktu plyne základní Frommova teze, že člověk má strach ze své svobody. Z tohoto postulátu Fromm prezentuje historickou podmíněnost k nacionalismu a fašismu jako cesty úniku a předání zodpovědnosti a moci anonymním autoritám. Totalitární hnutí nabídly izolovaným a frustrovaným lidem jednoduché vysvětlení a řešení. Svoboda přináší nezávislost, ale podle Fromma může přinést i úzkost. Podle Fromma stále hrozí nebezpečí úniků před svobodou a ode-

jazyce např. H o r y n a , Břetislav: *Filosofie posledních let před koncem filosofie*. Praha 1998.

26 F r o m m , Erich: *To have or to be*. New York 1976. V češ. F r o m m , Erich: *Mít nebo být*. Praha 1992.

27 F r o m m , Erich: *The Sane Society*. New York 1955; F r o m m , Erich: *Socialist Humanism*. New York 1965; F r o m m , Erich: *The Revolution of Hope, toward a humanized technology*. New York 1968.

vzdání své odpovědnosti do rukou nedemokratických autorit. Fromm vyzývá jako obranu před totalitární společností neustálou kritiku ustáleného kapitalistického řádu, povzbuzuje kritiku autorit a nabádá ke spontánnímu duševně založenému způsobu života.²⁸

Se svojí výzvou k revoltě jde dál Frommův kolega Herbert Marcuse. Charakteristiku jeho významu pro kulturu protestu vystihuje jedno heslo během studentských nepokojů v Paříži v květnu 1968, kdy se psalo „*Marx byl prorok, Marcuse jeho vykladač a Mao meč*“. Marcuse kritizoval represivní složku moderní západní kapitalistické společnosti, která se projevuje v represích lidských přirozených instinktů a pudů. Podle něj společnost založená na racionalitě, která podporuje výkonnost a růst, je sama iracionální. Nesouhlasí s konceptem Sigmunda Freuda, který považoval represi za nutnou jako prevence před rozpadem sociálních vztahů ve společnosti. Naopak Marcuse vidí v lidských pudech záruku spontánní lidské svobody, která jde proti omezujícím normám kapitalismu. Podle Marcuseho kapitalismus se snaží dostat lidské instinkty pod tržní kontrolu, aby je mohl ekonomicky využít.²⁹

Marcuse pracoval s Marxovými konceptem „falešného vědomí“. Díky značně nerovnoměrnému rozdělení moci ve společnosti dokážou podle něj mocní prosazovat svůj světový názor mnohem účinněji než jiné skupiny a dovedou svému světónázoru propůjčit zdání „přirozenosti“. Díky tomu se podle Marcuseho hluboce ideologické „falešné“ představy stávají nedílnou součástí života moderní západní společnosti. Marcuse vyzývá své čtenáře, že musejí dojít od „falešného vědomí“ k „vědomí pravému“, od svých bezprostředních zájmů k zájmům skutečným.³⁰

Toho mohou dosáhnout lidé podle Marcuseho jen tehdy, když se pro ně skutečnou potřebou stane změna životního způsobu, popření, zřeknutí se i toho pozitivního, co moderní kapitalismus nabízí. Právě tuto potřebu „odmítnutí“ je etablovaná společnost s to potlačovat v té míře, v níž je schopna

²⁸ F r o m m , Erich: *Escape from Freedom*. New York 1945; cit. podle čes. vyd. F r o m m , Erich: *Strach ze svobody*. Praha 1993; F r o m m , Erich: *Man for himself, an inquiry into the psychology of ethics*. New York 1947; V češ. F r o m m , Erich: *Člověka psychoanalýza*. Praha 1967; F r o m m , Erich: *You Shall Be as Gods: a radical interpretation of the Old Testament and its tradition*. New York 1966; V češ. F r o m m , Erich: *Budete jako bohové*. Praha 1993. F r o m m , Erich: *Člověk a psychoanalýza*. Praha 1967.

²⁹ M a r c u s e , Herbert: *Eros and Civilisation*. New York 1955.

³⁰ M a r c u s e , Herbert: *One-Dimensional Man*, New York 1964; Cit. podle čes. vyd. M a r c u s e , Herbert: *Jednorozměrný člověk*, Praha 1990.

„poskytovat statky“. Moderní společnost je tak podle něj založená na tzv. „represivní toleranci“.³¹

Podle Marcuse společnost, která plodí takovéto nepravé potřeby (represivní potřeby), má hlavní zájem na potlačování. Jedině svobodné individuum může rozhodnout, co jsou potřeby pravé a které nikoliv. Marcuse z toho vyvozuje, že moderní kapitalistická společnost nedává občanům možnost volby, jelikož lidé jsou zmanipulováni a sociálně kontrolováni.³²

Sociální kontrola byla podle Marcuseho „zvniřněna“. Sociální kontrola se provádí skrze kategorie svědomí, povinností a norem, tak že občané ztratili možnost být svobodní. Kapitalismus omezil i možnost individuálního protestu. Demokracie se pro Marcuseho ukazuje jako nejvýkonnější systém panství.³³ Důvod proč se Marcuse stal tak oblíbeným filosofem revoltujících studentů byl jeho názor, že jedinou možnou formu svobody lze nalézt v radikálním revolučním odmítnutím kapitalistických hodnot.

Představitelé kritické školy se zaměřovali i na kritiku kapitalistické kultury a jejího vlivu na ovládnání mas lidí. Theodor Adorno (1903–1969) např. ukazoval populární západní kulturu jako nástroj, jehož prostřednictvím kapitalistický systém ovládá řeč, a skrze ni pak člověka, jeho celou osobnost. Zábava tak funguje jako obhajoba panujících mocenských vztahů ve společnosti a lidé souhlasem s kapitalistickými kulturními hodnotami dávají souhlas k systému nerovnoměrně rozdělené moci, kdy bavit se znamená být srozuměn.³⁴

Jiným příkladem revoltujícího myšlení šedesátých let z Frankfurtské školy můžeme uvést ještě i německého sociologa Jürgena Habermase (nar. 1929), který v šedesátých letech také kritizoval vývoj západní společnosti. Jeho koncept byl založen na představě, že společnost prochází radikální změnou. Původně v 19. století existoval požadavek na otevřenou veřejnou sféru, kde by se různě křížily názory a ideje. Nicméně podle Habermase v poválečné společnosti na Západě dochází k ideologizaci myšlení, tedy že společnost se opírá jen o jednu ideu masového kapitalistického způsobu života a kultury, kde již není místo na možnost osobní svobody jedince. I Habermas navrhuje, že jedinou cestou jak získat více svobody je proti masové kultuře protestovat a vzepřít se jí.³⁵

³¹ Marcuse, Herbert: *Repressive Tolerance*. New York 1965.

³² Marcuse, H. *Jednorozměrný*, s.35.

³³ Marcuse, H. *Jednorozměrný*, s.63.

³⁴ Adorno, Theodor W. – Horkheimer, Max: *Dialektika osvícenství*. Praha 2009, kap. Kulturní průmysl.

³⁵ Srov. Habermas, Jürgen: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied 1962, angl. překl.

IV. Americká angažovaná sociologie

Jiným příkladem „revoltujícího myšlení“ jsou koncepce tzv. angažované sociologie nejvýrazněji zastoupené od padesátých let ve Spojených státech tvrdící, že intelektuál a sociolog zkoumající společnost nemůže nestranně popisovat její mechanismy neboť je její součástí a je tak dopředu již ovlivněn. Zároveň si je vědom, že výsledky jeho práce ovlivní myšlení společnosti, proto je společensky angažovaný.

Nejvýznamnější postavou tohoto sociologického směru je americký sociolog Charles Wright Mills (1916–1962). Mills bývá obvykle v sociologických publikacích řazen pod označení sociolog „teorie konfliktu“ či jako „*enfant terrible*“ americké sociologie, který se hlásil k ideji angažované vědy, a který byl nejostřejším kritikem masové západní americké společnosti.³⁶

Mills ve svých dílech polemizuje s obecně přijímanou myšlenkou, že svoboda (základní idea liberalismu) a rozum (jako nástroj pro rozhodování v liberálním prostředí) se navzájem doplňují, tedy že je rozumné být svobodný. Podle Millse postulát, že racionalita vede ke svobodnému rozhodování, neplatí. Tuto svoji tezi ukazuje na příkladu americké společnosti padesátých let. Ideologie americké politiky podle Millse tvrdí, že spotřebou a konzumem zboží američtí občané podporují svoji ekonomiku, vlast a tak v důsledku posilují demokracii. Tento předpoklad podle něj neplatí, neboť americká společnost se konzumerismem proměnila na společnost řízenou ekonomickými zájmy, kde zájmy svobody již nejsou prvořadé. Mills tak otvírá tematiku konzumerismu jako svébytné sociologické kategorie, kdy konzumní společnost založená na iluzi volného trhu je silně ovlivněn skrytými politickými a obchodními zájmy.³⁷

H a b e r m a s , Jürgen: *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a category of Bourgeois Society*. Cambridge 1989.

³⁶ Srov. K e l l e r , Jan: *Úvod do sociologie*. Brno 1997, s.106–108. Mills jako *enfant terrible* v sociologii reflektoval americkou situaci a společnost poválečného blahobytu, často jeho kriticky postoj bývá označován jako antiamerikanismus. Srov. H o l l a n d e r , Paul: *Understanding Anti-Americanism: Its Origins and Impact at Home and Abroad*. New York 2004.

³⁷ Srov. např. S a v e t h , Edward N.: *American history and the social science*. New York 1976; R e e v e s , Thomas Ch.: *Twentieth-century America : a brief history*. New York 2000; D e s c h n e r , Karlheinz: *Moloch*. O amerikanizaci světa. Pokus o kritické dějiny USA. Praha 2005. Termín konzumerismus poprvé charakterizoval Millsův předchůdce americký ekonom a sociolog Thorsten Veblen na příkladu americké společnosti konce 19.století, kdy hovořil o konzumu (*conspicuous consumption*), který charakterizuje novou třídu amerických bohatých občanů (*nouveau riche*). Srov. V e b l e n , Thorsten: *Teorie zahálčivé třídy*. Praha 1999.

Podle Millse společnost je tak rozdělená na bohaté, kteří bohatnou a střední třídu, která postupně chudne. Mills tak jako jeden z prvních sociologů ve Spojených státech analyzoval problémy týkající se masové společnosti³⁸ či teorie elit.³⁹

Mills jako sociolog zkoumal americkou společnost na základě důkladných sociologických analýz a všiml si třídního rozdělení v poválečné době (aniž by používal marxistické termíny o třídách vykořisťujících a vykořisťovaných), ale mluvil o vrstvě řídicích pracovníků (úředníků či manažerů), tzv. bílých límečků (z angl. *white collar*) a dělníků či manuálně pracujících pracovníků, tzv. modrých límečků (z angl. *blue collar*).⁴⁰

Ve své nejnámější práci Sociologická imaginace viděl rostoucí racionalizace společnosti, rozpor mezi ní a rozumem, zhroucení domnělé koincidence rozumu a svobody – to vše vedoucí ke vzniku nesvobodného člověka řídicího se racionalitou, a nikoliv rozumem.⁴¹

Millsovo revoltující myšlení se projevuje dvěma způsoby, jednak požaduje novou metodiku sociálních věd, tak aby mohla věrohodně popsat mechanismy moci v moderních západních společnostech, jednak silně kritizuje americkou společnost a požaduje změnu některých jejích prvků, které berou občanům jejich práva. Podle zásad angažované sociologie podle něj nestačí společnost jen popisovat, ale je třeba ji kritizovat a hledat mechanismy, které berou občanům svobodu. Tím, že se nastolí nový okruh vědeckých otázek, mohou se odkrýt do té doby skrytá témata. Protože jestliže je ospravedlnováno mocenské uspořádání a vláda mocných, vedou tyto představy a ideje k přeměně moci v autoritu. Podle Millse tím, že jsou pomocí sociologické

38 Mills svými analýzami masové společnosti navazoval na práce španělského sociologa José Ortega y Gasset (1883–1955), který v roce 1930 vydal španělsky stěžejní dílo k této problematice s příznačným názvem *Vzpouora davů*, srov. G a s s e t , José Ortega, *Vzpouora davů*. Praha 1933.

39 Prvním sociologem, kdo rozpracovával teorii elit byl italský sociolog Vilfredo Pareto (1848–1923), jehož práce o distribuci moci ve společnosti mezi ovládající a ovládané byla zneužita ve 30. letech fašismem, srov. P a r e t o , Vilfredo: *Trattato di Sociologia Generale*. Milano 1916. V angl. P a r e t o , Vilfredo: *The Mind and Society*. Harcourt 1935. Mills tento Paretův koncept rozpracovává nikoliv jako obhajobu takto dělené společnosti, ale jako kritiku, oproti elitám Mills preferuje co nejširší tzv. *participary democracy*.

40 M i l l s , Charles, Wright: *White Collar: The American Middle Classes*. New York 1951; M i l l s , Charles Wright: *Power elite*. New York 1956. V češ. M i l l s , Charles Wright: *Mocenská elita*. Praha 1966.

41 M i l l s , Charles Wright: *The Sociological Imagination*. New York 1959. V češ. M i l l s , Charles Wright: *Sociologická imaginace*. Praha 1968, s.143.

metody kritizování nebo diskreditování vládců a vládnoucích zřízení, tím jsou této autoritě zbavováni.⁴²

Svoboda předpokládá přístup k prostředkům rozhodování a moci, jimiž lze vytvářet dějiny. Nepodílejí-li se obyčejní lidé na vytváření dějin, stávají stále více nástrojem v rukou tvůrců dějin a také pouhým objektem dějinného procesu.⁴³

Podle Millse v padesátých letech vznikla v USA elitní vrstva. Netvrdí, že existuje skrytá nepoznatelná vrstva mocných, ale problémem je to, že se tato vrstva „ztrácí v davu“, jelikož principem vládnutí je to, že každý mocný se snaží svoji moc popírat.⁴⁴ Vzepřít se této elitě je v možnostech každé jedince, Mills doporučuje kritiku a nesouhlas s ustálenými normami, často jdoucí až podpoře jakési revoluční akce.⁴⁵

Jinou formou vedoucí k revolujícímu myšlení lze částečně najít i v analýzách jiných amerických autorů zkoumajících nové prvky americké masové společnosti, jako bylo fungování velkoměst a odcizenost občanů v nich žijících⁴⁶ nebo masových médií, která ovlivňovala čím dál více veřejný prostor a mohou se tak stát nástrojem, který bere část svobody jedincům, protože média formují představu o světě kolem nich.⁴⁷

V. Francouzská generace „Pensée 68“

Další zemí, kde revoltující myšlení mělo své výrazné inspirátory byla Francie. Zde se v šedesátých letech zrodila nová generace intelektuálů, která iniciovala podobnou veřejnou debatu jako sociologové Frankfurtské školy nebo tzv. angažované sociologie. Generace francouzských intelektuálů šedesátých let se označuje někdy termínem „Pensée 68“ (podle občanských

⁴² Mills, Ch. W., *Sociologická*, s. 71.

⁴³ Mills, Ch. W., *Sociologická*, s. 153.

⁴⁴ Mills, Charles Wright: *Mocenská elita*. Praha 1966, s. 38.

⁴⁵ Srov. Mills, Charles Wright: *Listen, Yankee: The Revolution in Cuba*. New York 1960; Mills, Charles Wright: *The Marxists*. New York 1962.

⁴⁶ Srov. Jacobs, Jane: *The Death and Life of Great American Cities*. New York 1961. V češ. Jacobsová, Jane: *Smrt a život amerických velkoměst*. Praha 1975.

⁴⁷ Srov. McLuhan, Marshall: *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto 1962; McLuhan, Marshall: *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York 1964. V češ. McLuhan, Marshall: *Jak rozumět médiím*. Praha 1991; McLuhan, Marshall: *The Medium is the Massage: An Inventory of Effects*. New York 1967. V češ. McLuhan, Marshall: *Člověk, média a elektronická kultura*. Brno 2000.

nepokojů v květnu roku 1968 ve Francii), které byly z části zapříčiněny i revoltujícími idejemi některých francouzských intelektuálů.⁴⁸

Nicméně stopy revoltujícího myšlení se objevoval v dílech o generaci starších autorů jako byl Jean-Paul Sartre (1905–1980) či Albert Camus (1913–1960), ale výrazné stopy bychom našli v dílech intelektuálů jako byli Pierre Bourdieu (1930–2002), Louis Althusser (1918–1990), Gilles Deleuze (1925–1995), Jacques Derrida (1930–2004), Roland Barthes (1915–1980) či Michel Foucault (1926–1984). Souvislost mezi manifestačním vystoupením francouzských studentů a filosofickými koncepty zmíněných filosofů není přímá, ale filosofové svými požadavky k tomuto vystoupení přispěli.⁴⁹

Jak bylo řečeno revoltující myšlení našlo odezvu v květnových studentských nepokojích roku 1968, kdy studenti vystoupili proti konkrétním politickým rozhodnutím převážně na univerzitní půdě, ale zázemí ve své revoltě nacházeli v určité interpretaci obecných koncepcí revoltujícího myšlení.⁵⁰

⁴⁸ Ferry, Luc – Renaud, Alain: *La pensée 68. Essai sur l'anti-humanisme contemporain*. Paris 1985.

⁴⁹ Tento permanentní odpor byl tehdejšími studenty nadšeně oslavován, často knihy napsané studentskými účastníky popisují jedinečný zážitek z toho, jak vypadá revoluce, protože ne každá generace má to štěstí revoluci zažít a ukázat tím voleným politikům limity jejich moci, srov. McConville, Maureen – Seale, Patrick: *French Revolution 1968*. London 1968. Jiné práce vyzdvihují ten moment, že studenti pomohli svým odporem reformovat společnost, že ukázali na strnulost režimu, kterou všichni viděli, ale nikdo se neodhodlal k veřejné kritice. Srov. Bellour, Raymond – Karsenty, Annette – Kravetz, Marc: *L'insurrection étudiante 2–13 mai 1968: ensemble critique et documentaire*. Union Générale d'Éditions 1968, s.19–35. Jiné práce ukazují, jak studenti probudili v lidech po dvou desetiletích sílu, jak projevit svůj nesouhlas s buržoazním myšlením. Srov. Joffrin, Laureát: *Mai 68: histoire des événements*. Paris 1988. Často se opakuje motiv, že studenti pomohli změnit rigidní systém univerzitní výuky. Srov. Coura, Jean-Marc-Lefort, Claudie – Morin, Edgar: *Mai 1968: Le brèche*. Paris 1968. K radikalizaci francouzských studentů přispěly velkou mírou i populární filmy francouzské nové vlny režisérů jako byli Jean-Luc Godard, Claud Chabrol či François Truffaut, kteří odkrývali za zdánlivě bezproblémovým stavem společnosti i stinné stránky tehdejší doby. Jejich heslem bylo „netočít politické filmy, ale natáčet filmy politicky“. Srov. Ferro, Marc: *Dějiny Francie*. Praha 2006, s. 541. Řečníci deklamovali o idejích obnovení pravého významu univerzit. Symbolem této rebelie byly studentské plakáty a slogany. Slogany se předháněly v originalitě, studenti opakovali Marcusovo: „Buďte realisté, žádejte nemožné“ (fr. *Soyez realiste, demandez l'impossible*), Proměňte vaši touhu v realitu“, Imaginace vítězí“ (fr. *L'imagination prend le pouvoir*) a podob., srov. Ferro, M.: *Dějiny Francie*, s. 357–363.

⁵⁰ Srov. Kudrna, Jaroslav (ed.): *Dějiny Francie*. Praha 1988, s. 648. V těchto studentských požadavcích se odrážela i napjatá atmosféra, kdy pod vlivem Herberta Marcuseho nebo Wilhelma Reicha psali sociologové jako např. Louis Althusser o univerzitách jako o zákeřné donucovací instituci, která jen chrání stávající sociální hie-

První stopy osobní revolty proti systému a proti společnosti lze najít ve filosofických knihách Alberta Camuse z padesátých let, který i když jako kritik marxismu se hlásil k revoltě (odmítal termín revoluce) proti každodennosti, proti masové společnosti, proti normám určující charakter moderní společnosti. Albert Camus nicméně „revoltující myšlení“ 60. let ovlivnil okrajově.⁵¹

Pokud bychom tedy v obecných rysech analyzovali myšlení této generace „Pensée 68“, tak kritiku západní konzumní společnosti a nespokojenost se svobodou jedince můžeme nalézt v díle Gillesse Deleuze. Ten kritizoval západní konzumní společnost s jejími rozpory, které působí na jedince a jsou příčinou jeho neurózy a kdy cesta osobní svobody vede k částečnému odmítnutí těchto hodnot západní civilizace (*deteritorializace*) a ustavení hodnot nových bližších k člověku (*reteritorializace*).⁵²

V díle Michela Foucaulta nalezneme kritiku racionality moderní společnosti z jiného úhlu. Foucault se soustředil na historické analýzy fungování státu a jeho donucovacích prostředků. Kritizoval stát jako charakteristický výsledek moderní doby, stát do svých rukou soustředil podle Foucaulta kontrolovací a donucovací mechanismy racionalismu, které jsou ale velmi latentní a složitě odhalitelné. Stát stojí na přísné racionalitě, která se díky vědě stala základem jakéhokoliv rozhodování. Foucault dokazuje, že racionalita ale je jen jednou z možností historického vývoje a stát je tak jen určitou dočasnou formou společenského uspořádání.⁵³

Podle Foucaulta je svoboda jedince, kterého nazýval „subjektem“ jednajícím podle myšlení doby tzv. epsitémé, v moderním státě a konzumní společnosti klamem. Naopak mluvil o tzv. „smrti subjektu“, který je utvořen rámcem sociálních a politických vztahů ve kterých žije – ekonomikou, vědou či jazykem, neboť pokud se zkoumají společenské vztahy, samotný člověk ztrácí svoji autenticitu, tedy člověk je mrtvý.⁵⁴ Foucault sleduje

rarchii, která vychovává strážce stávajícího stavu společnosti. Výrazem vzdoru byla i brožurka vydaná v listopadu 1967 francouzskými studenty ve Strasbourgu s názvem *O bídě ve studentském prostředí*, kde se poukazuje na postavení vrstvy, jež je na cestě k masovosti a jejíž budoucnost nemůže být nic jiného než provést institucionální převrat. Srov. Sch n a p p , Alain – V i d a l - N a q u e t , Pierre: *Journal de la commune étudiante (november 1967-juin 1968)*. Paris 1988.

51 C a m u s , Albert: *L'Homme Révolté*. Paris 1951. V češ. C a m u s , Albert: *Člověk revoltující*. Praha 2007.

52 D e l e u z e , Gilles – G u a t t a r i , Félix: *Capitalisme et schizophrénie*. Paris 1972; *Mille plateaux, Capitalisme et schizophrénie 2*, Paris 1980.

53 F o u c a u l t , Michel: *L'Archeologie du Savoir*. Paris 1969, s. 61.

54 F o u c a u l t , Michel: *Arts, 15. juin 1966*. In: *Dits et écrits 1954–1988 I*. Paris 1994.

v jakých oblastech je nejvíce podřízen moderní společnosti. Zjišťuje, že v moderní době jsou oblastmi největší kontroly politika a sexualita.⁵⁵

Další francouzský sociolog Pierre Bourdieu popisoval principy reprodukce nerovností ve společnosti. Analyzoval instituci tzv. symbolického kapitálu. Ten je podle něj kategorií, kterou lze ve společnosti jen složitě vystopovat, ale je to kategorie, která majetkově stratifikuje společnost, a která se generačně dědí a která tak není rovnoměrně dostupná pro všechny občany. Společnost tuto nerovnost navíc umocňuje tzv. symbolickým násilím. Symbolické násilí se projevuje podporuje sociální stratifikaci společnost ve vytváření vzorů naučeného jednání skrze vzdělávací systém, instituce, televizi, filmy či tištěná média.⁵⁶

Bourdieu vydal v roce 1964 společně s Jean-Claude Passeronem (nar. 1930) ve studentských kruzích populární knihu *Dědicové. Studenti a kultura*, kde analyzuje fungování škol a univerzit ve Francii a oproti tehdy propagované tezi, že škola je demokratickou institucí a že je „sociálním výtahem nahoru“ upozorňuje, že škola produkuje a kopíruje stejné sociální nerovnosti, jaké jsou ve společnosti. Autoři navrhují určitý druh revolty proti tomuto symbolickému násilí páchaném na studentech.⁵⁷

Generačně starší Jean-Paul Sartre byl dokonce chápán jako neformální obhájce studentského vystoupení na barikádách v květnu 1968. Podle jednoho z vůdců pařížských studentských nepokojů Daniela Cohn-Bendita četli Sartra všichni revoltující studenti.⁵⁸ To čím Sartre dokázal zaujmout mladé lidi byly jeho radikální postoje k svobodě člověka. Podle něj mladí lidé nemají sdílet nesvobodnou budoucnost s jejich otci, kteří nechtějí žít svobodný život. Podle Sartra je revolta oprávněná, neboť mladí lidé chtějí budoucnost svoji vlastní. Aby tuto svobodu ale dosáhli, tak násilí je jediná věc, která studentům zůstává.⁵⁹

Sartre se svojí existencialistickou filosofií snažil rehabilitovat marxismus. Podle Sartra vede opravdový marxismus nevyhnutelně od myšlení ke konkrétní akci (či k revoltě), od teorie k praxi. Tento postulát podnítil mnoho studentů k otevřenému vystoupení proti stávajícím normám. Sartrov jazyk není jednoduchý, mluvil o tom, že marxismus je dialektika jako

⁵⁵ Foucault, Michel: *Diskurz, autor, genealogie*. Praha 1994, s. 9.

⁵⁶ Srov. Bourdieu, Pierre: *La Reproduction, Éléments pour une théorie du système d'enseignement*. Paris 1970.

⁵⁷ Srov. Bourdieu, Pierre – Passeron, Jean-Claude: *Héritiers. Les Étudiants et la culture*. Paris 1964.

⁵⁸ Srov. Cohen-Solal, Annie: *Sartre, a life*. New York 1987, s. 458. Srov. *Rozhovor Jean – Paul Sartra a Daniel Cohn-Bendita*. In: Literární listy 1, 1968.

⁵⁹ Srov. Cohen-Solal, A.: *Sartre, a life*, s. 460.

„žitá a žijící logika jednání“. Je tak pro kontemplativní filosofický rozum neviditelná. Objevuje se jen během praxe jako její nutný moment. Tak je svoboda člověka obnovována a udržována jen konkrétním jednáním.⁶⁰

Nedostatek a potřeba sjednocuje podle Sartra lidi do specifických skupin, které jsou podobné takovým sociálním skupinám, jaké Marx nazval společenskými třídami. Nicméně podle Sartra moderní industriální společnost podřídila člověka materiálním věcem a materiálnímu způsobu života natolik, že už si člověk neuvědomuje, do které skupiny (třídy) patří. Tím občané i v západních demokraciích ztratili svobodu, protože jsou obklopeni materiálními věcmi konzumního způsobu života. Díky materiálním potřebám necítí potřebu si uvědomit, do které skupiny patří. Skrze konzum a blahobyt nemohou podle Sartra lidé přesáhnout svoji třídu a poznat tak svoji svobodu.⁶¹ Sartre dokonce vyzývá své čtenáře, že pokud chtějí být svobodní, tak musí vystoupit revolučně. Tímto svým vystoupením odmítanou moderní instituce, které jej znevolňují.⁶² Sartre proto asi nejpřesněji zapadá do konceptu revoltujícího myšlení šedesátých let.

Podobně můžeme číst i díla dalších francouzských intelektuálů. Lingvista a filosof Roland Barthes tvrdil, že kulturní mýty jsou součástí naší kultury a kapitalistická společnost jich používá k upevnění svého postavení. Tuto mytologickou manipulaci zkoumá Barthes z pohledu písma, které čtenář recipuje již autorem dopředu přichystaným způsobem.⁶³

Také další filosof Jacques Derrida kritizoval kapitalistickou kulturu, kterou sledoval skrze její jazyk a nazýval jí kulturou „logocentrickou“. Podle něj kapitalistická kultura je založena na mýtech, které se táhnou celou evropskou historií. Člověk nebyl a není stále svobodný ani v západních demokraciích, protože je klamán mluveným jazykem, který používá jako hlavní prostředek dorozumívání a poznávání světa. Podle Derridy „logocentrismus“ mluveného slova znevolňuje člověka. Naopak navrhuje návrat k písmu jako prvotnímu zdroji poznatků o světě. Tím člověk získá svobodu různých interpretací, z kterých může vybírat takové vysvětlení, kterému nejvíce důvěřuje. Navrhuje i vědu, která by pomáhala správně interpretovat

⁶⁰ S a r t r e , Jean-Paul: *Critique de la Raison dialectique*. Paris 1960. Cit. podle angl. vydání *Critique of dialectical reason*, London 1976, předmluva s.17, 18.

⁶¹ S a r t r e , J.-P.: *Critique*, s. 238.

⁶² Tamtéž, s. 605.

⁶³ B a r t h e s , Roland: *Mythologie*. Paris 1957. Jeho nejznámějším příspěvkem k této diskuzi byla esej s názvem Smrt autora z roku 1967, kde hovoří o tom, že se autor musí podřídít čtenářům, a proto vlastně ztrácí svoji originalitu. Cestou z tohoto stavu je autorova revolta proti literárním konvencím a normám. Srov. B a r t h e s , Roland: *Le Bruissement de la langue*. Paris 1984. V češ. B a r t h e s , Roland: *Smrt autora*. In: ALUZE 3, 2006.

psaný jazyk tzv. gramatologii. Úkolem gramatologie by tak měla být *dekonstrukce* jazyka, tedy měla by mu navrátit svobodu.⁶⁴

Z představených koncepcí uvedených francouzských intelektuálů je zřejmé, že nepřehlédnutelnou část jejich díla v šedesátých letech lze posuzovat podle míry revoltujícího myšlení, které je v těchto dílech prezentováno. Tento filosofický rebelující postoj je proto vnímán jako diskurz, který tyto autory v tomto ohledu v některých bodech sblížuje. Obecně lze říci, že intelektuálové tak nesou určitou míru zodpovědnosti za vývoj společnosti, a to ve stejné míře jako šedesátých letech dvacátého století, tak i v končící první dekádě 21. století.

I filosofické teorie nesou určitou část zodpovědnosti pokud jsou v určité konkrétní době vyneseny na povrch a využity jako interpretace pro sociální či politická hnutí. Taková zodpovědnost za své myšlenky tak slovy liberálního filosofa a kritika levicových intelektuálů šedesátých let Raymonda Arona „zbavuje salónní intelektuály jejich opia“.

IDEOLOGICAL SOURCE „REVOLTING“ THINKING IN THE WEST IN THE SIXTIES OF THE 20TH

This article presents main theoretical sources, thinkers and base concepts of the thinking of the Sixties, mostly in France and U.S., with special regards to the „revolting thinking“. This „revolting thinking“ is according to author historical finished „diskurs“. It's possible to find character of „revolting thinking“ in then popular left intellectual concepts influencing western citizens and public opinion. The results of that intellectual concepts led to political protests, manifestations, demonstrations and political turbulence, as an exemple was illustrated in article situation during mai 1968 in Paris.

According to the author, even if the protests reacted from particular political situation (against Vietnam War, against racism, for women and human rights, ecological initiatives), often the critical protests answered to western consumerism, supported by left intellectuals.

And just fundamental part for inspiration played western left intellectuals (e.g. Jean-Paul Sartre, Herbert Marcuse), who became unofficial spokesman of dissatisfied public. Nevertheless this revolting „diskurs“ was from Seventies changed. Left critics was absorbed by new political parties (interpreting ecological, gender or human rights problems), which used newly democratical parliamentary way.

⁶⁴ Srov. D e r r i d a , Jacques: *L'écriture et la différence*. Paris 1967. V češ. D e r r i d a , Jacques: *Násilí a metafyzika*. Praha 2002. Ve slov. D e r r i d a , Jacques: *Texty k dekonstrukci*. Bratislava 1993.

